

УДК: 37.013.73

Славомір ШТОБРИН
Slawomir SZTOBRYN

University of Bielsko-Biala, Poland

ПОСТІЙНІСТЬ ПОМИЛОК І МІНЛИВІСТЬ ДОЛІ. ЧИ ВЧИМОСЯ МИ НА ПОМИЛКАХ?¹

У статті аналізуються чинники, які мають вагомий вплив на істинність (в аристотелівському розумінні) біографічної і автобіографічної нарації. Показано обмеження, що впливають з можливості правильного „прочитання” феноменів нашого внутрішнього життя, та обмеження, пов’язані з так званими досвідними судженнями. Біографістика не може оминати біо-соціо-культурного обумовлення, а також сферу емоцій, атрибути яких можуть значною мірою фальшувати дійсність, а також її інтерпретацію.

Ключові слова: педагогіка, біографістика, інтроспекція, екстраспекція.

„Час є тільки ідеєю чи мірою” (Антифон²)

У біографічних розважаннях стало майже принципом підкреслювати цінності, які ми б хотіли бачити як такі, що творять нову позитивну якість у (нашому) житті. Проте, варто глибше замислитися над тими аспектами автобіографії чи біодоксографії, які пов’язані з різного роду промахами, помилками, стереотипами, постійними дискомфортами, що виникають із наших поглядів, позицій чи рис особистості, але також і з наших нав’язливих ідей, захисних механізмів, амбіцій, фобій і т.п., які мають відносно сталий характер у мінливій дійсності нашої екзистенції.

У перспективі поставленої проблеми варто замислитися над категорією досвіду, оскільки він має значний вплив на наші вчинки в ході життя, насиченого багатьма неочікуваними ситуативними змінами, у яких ми стараємося в міру власних можливостей (обмежень) реагувати адекватно. Ці реакції тим більше мають сенс, чим більше ми здатні перетворити багатоманіття досвідів у життєву мудрість, яку природним чином ототожнюємо зі зрілістю³. Досвід може впливати з навколишньої біо-

¹ Переклад з польської Олега Гірного

² Цитується за: Sofiści greccy, przekład L. Staff, Warszawa b.d. (С. Ш.)

³ Це усвідомлювали вже стародавні філософи. Серед інших, Демокрит стверджував, що „не час учить мислити, а ранне виховання”. Час тут є відповідником хаосу досвідів, а виховання є тим, що цей хаос порядкує та дає змогу діяти мудро в незнайомих ситуаціях. (С. Ш.)

соціо-культурної дійсності (екстраспекція) чи походить з інтроспекції. Ми сприймаємо фізичні або психічні подразники, зазнаємо впливу оточуючої нас дійсності та самих себе. В обох випадках ми стоїмо на ґрунті аристотелівської концепції людини як *tabula rasa*¹. Поняття досвіду є дуже містке, адже охоплює не тільки певний психічний стан людини, але й сприймання стимулів, пізнання чогось, а також ефект процесу набування досвіду (*doświadczania*). Коли ми чогось зазнаємо (*doświadczamy*) і це коментуємо, то виражаємо – за Кантом – або спостережні судження, які стосуються виключно суб'єкта та його чуттєвого огляду світу, або досвідні судження, які виходять за межі суб'єкта та чуттєвих даних.

Для чіткішого розмежування значення поняття досвіду я роблю його редукацію, зводячи (обмежуючи) його до взаємних зв'язків людини з зовнішньою відносно неї дійсністю, тобто – до досвідних суджень. У цьому випадку (екстраспекції) на канві чуттєвих даних, які є чинником, що фільтрує потік інформації, з'являються певні поняття, атрибути яких дають специфічну картину досвідчуваної (*doświadczanej*) реальності. У Канта, таким чином, ми знаходимо передумову пізнішої теорії Хомського, згідно з якою немає емпіричних суджень без понять, а у зв'язку з цим – це **поняття є умовою нашого досвіду**. (До цього питання я ще повернусь у дальшій частині статті.) Це сприйняття світу великою мірою є індивідуалізоване, звідси – досвід інших людей (батьків, учителів, духовних провідників), хоч і необхідний, не може бути і не є достатнім для індивіда. Кожна людина опиняється перед своїм, драматичним піфагорійським «який шлях обрати?». Іти за досвідом інших – це також прийняти наперед, що їхні помилки стануть нашими і при цьому, певною мірою, ми відмовляємося від ауторефлексії та власної ідентичності. З другого боку, йти виключно власним шляхом – це рахуватися з тим, що ми зіткнемося з ситуаціями, розпізнаними іншими, але для нас цілковито новими і, можливо, фатальними для перебігу нашої долі. У біографіях надзвичайно важко розділити, екстраполювати з усієї долі в цілому ці гетеро- і автономні складники, тим більше, що кожен із названих чинників (біологічний, суспільний, культурний) є іншою призмою, та всі вони діють одночасно.

Інтроспекція, у свою чергу, характеризується далекойдучою суб'єктивністю, відчуженням самого себе, по суті, неможливо виразити

¹ Термін «досвід» у Аристотеля означає спонтанне пізнавальне представлення; це представлення стосується чогось одиничного, засвідченого в чуттєвому пізнанні, яке надає нам основний зміст для розуміння речі. Представлені в актах пізнання змісти, збережені в чуттєвій та інтелектуальній пам'яті – витворюють психічний стан, названий життєвим досвідом". Див.: М.А. Krąpiec, *Doświadczenie*, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/d/doswiadczenie.pdf>, s. 1. (С.Ш.)

в поняттях будь-якої мови, хоча б через те, що інтроспективний досвід своїм істотним складником має емоції¹. Кожен, хто пережив *déjà éprouvé* (уже доведено), знає про що каже. У наукових дослідженнях, які спираються на опитування чи анкети, часто можна помітити певні відмінності у способі розповідати та інтерпретувати ті самі події з власного минулого, попри те, що перебіг самих подій був одноразовий. Те, що діється у так званій «об'єктивній» дійсності, є одноразове та неповторне, але в інтроспективній свідомості може творити в'язанку спогадів (*reminiscenci*), які кожного разу, певною мірою відрізняються від першообразу. С. Юдицький влучно зауважує, що інтроспекція веде нас до цілковито приватних даних². Перевагою інтроспективного досвіду є глибоке почуття власної ідентичності, вадою натомість – непевність: чи те знання, що випливає з нашого нутра, є дійсно знанням, чи в результаті дасть нам змогу уникнути у майбутньому повторюваності помилок. З досліджень С. Юдицького випливає, що історично початкова достовірність (навіть неспростовність) інтроспективних даних, яка виводиться з картезіанського „я мислю, значить існую”, була підірвана у кантівській концепції трансцендентального суб'єкта, згідно з якою, все те, що є незвичне (*zjawiskowe*) – є під загрозою помилки. Зараз ця точка зору, згідно Юдицького, у філософії інтроспекції домінує, це означає, що інтроспективні дані для сучасних дослідників не є безсумнівними. Для поставленої тут проблеми цей висновок має вагомні наслідки, які змушують нас до поглибленого, критичного аналізу авто- і біографічних висловлень. Інтроспекція у цій критичній частині може набувати різного вигляду: від емоційної, трудної для понятійного охоплення аутореклексії (усвідомлення станів переживання) – до тонкого самоаналізу, заснованого на індивідуальному мовному багатстві. Проте, коли ми погодимося з новочасною критикою інтроспекції, то маємо особливу ситуацію, яка полягає в тому, що ми перебуваємо під загрозою різного роду помилок, які – через аналогію – можуть бути розкидані [в широкому спектрі]: від спрощувальної інтерпретації власних ментальних станів,

¹ „Існує також антропологічний аспект інтроспекції: як джерело пізнання самого себе, вона становить необхідну передумову можливості аутодетермінації, прийняття вільних і розумних рішень, почуття провини та можливості моральної перебудови”. S. Judycki, *Introspekcja jako problem filozoficzny*, http://pttk.student.kul.lublin.pl/files/108/Introspekcja_jako_prob_fil.pdf, S. 2. (С. III.)

² Там таки, S. 4. (С. III.)

до їхнього літературного спотворення¹. Якщо до цього додамо факт, що, по суті, кожна інтроспекція, виражена у довільний спосіб — це завжди інтроспекція, то мусимо брати під увагу вплив темпорального чинника, як стримуючого. Чим більша відстань у часі між виникненням явища та його інтроспекційною експресією, тим більша є небезпека фальшувань. У гру вступає, зрештою, не тільки якість нашої пам'яті (вважається, що короткотривала пам'ять гарантує „істинніші” інтроспективні звіти), але також дуже суттєва проблема стереотипів, які роблять свій відтиск на якості спостереження світу, себе та зв'язків між тим, що внутрішнє і зовнішнє. Вагому роль тут відіграють пізнавальні, суспільні та культурні стереотипи, а у віднесенні до автобіографії — ще й афективні. Певне значення для конструювання біографічної нарації мають міфи та релігії, які є прикладом сильної емоційної прив'язаності до ірреальних, але з тих чи інших причин потрібних людям, змістів. Психологія емоцій виразно підкреслює, що сильні неконтрольовані емоції деформують наші пізнавальні процеси та, в результаті — картину дійсності².

Окрему проблему, що заслуговує відзначення (але без претензій на право її вирішення по суті), становить питання значення у наших розважаннях категорії порогу свідомості та несвідомості. Вихідна позиція Й.Ф. Гербарта, розвинена пізніше З. Фройдом, вказувала на те, що суттєва частина нашого внутрішнього життя розігрується поза нашою свідомістю. Гербарт мав на увазі уявлення, мнемонічні сліди, що несуть певний енергетичний заряд, яких не реєструє наша свідомість, хоч вони чинять певний вплив на наше діяння. Ця позиція веде до визнання того, що наша свідомість реєструє тільки частину (відносно невелику) наших внутрішніх ментальних процесів. До решти з них (тієї підпорогової) ми, щоправда, маємо доступ — говорячи словами Гербарта — завдяки механіці уявлень. З цієї точки зору автобіографія взагалі не зареєструє підсвідомих потягів, а біографія може не мати доступу до достатньої кількості фактів, на підставі яких могла б робити висновок про експресію в житті певного несвідомого чинника. З психоаналізу Фройда, якщо прийняти радикальну позицію, впливало б, що наше внутрішнє «Я» є продуктом несвідомих процесів, що, по суті, належало б визнати умовою,

¹ „Самоспостереження піддатливе до конфабуляції. Ідентифікуючи інтроспективно свої переконання і позиції, люди зазвичай кажуть про такі переконання і позиції, які вважають раціональними чи статистично нормальними навіть, коли їх насправді не мають”. S. Judycki. *Introspekcja jako problem filozoficzny*, http://pttk.student.kul.lublin.pl/files/108/Introspekcja_jako_prob_fil.pdf, S. 22. (С. Ш.)

² У концепції Сартра емоції становлять вид нерелекційної свідомості, що веде до конструювання магічного світу. Див.: М. А. Chojnacka, *Emocja, percepcja i wyobraźnia jako rodzaje świadomości bezrefleksyjnej w filozofii Jeana Paula Sartre'a*, „*Studia z Historii Filozofii*” 2014, nr 2, s. 167-179. (С.Ш.)

яка робить недійсною (*unieważniający*) будь-яку біографістику. Це – парадоксальна концепція, якщо погодитися з Ж. Дюраном, що несвідомість є „вмістилищем усієї біографії індивіда”¹. Однак, це є вмістилище потенціально, запевне величезної ємності, але з обмеженим доступом. Цікавим (і вагомим для наших розважань) наслідком позиції Гербарта є, радше слабо зауважувана в історії педагогічної думки теза, яка говорить, що все, що є предметом наших спостережень – закодоване спершу в нашій свідомості, але зберігається передусім у підсвідомості. Для педагога-практика це своєрідне застережне *memento*, а для біографістики – сигнал, що на нас не тільки чигають пастки ненавмисних помилок, але також, що ми не маємо дуже великих шансів на голістичне, повністю істинне, представлення у сфері раціональної звітної нарації.

Обґрунтованим здається також наведення критики інтроспекції мовознавцями. Тут ми знаходимо звернення до „теорії, сформульованої Н. Хомським, згідно з якою процес набуття мови [дітьми] полягає у творенні й тестуванні гіпотез на тему її структури, а можливість користуватися мовою вимагає, щоб її правила були якось репрезентовані у нашому розумі. Проте, ні структурні гіпотези щодо мови, сформульовані у тракті її учіння, ні правила, потрібні для користування нею, не є доступні інтроспекції. Коли ми говоримо якоюсь мовою, то не даємо собі звіту про її правила”².

Це все має значення в контексті як біографістики (в широкому сенсі), так і автобіографії, тому що вони творяться людьми, які прагнуть зберегти для нащадків якийсь фрагмент власної або чужої екзистенції, але зазвичай – особливо у випадку автобіографії – це не є спеціалісти, які вміють об’єктивно зважувати вказані вище чинники. Історична пам’ять, автобіографічна пам’ять – зазвичай є насичена настільки численними труднощами опису, що картина, яка завжди постає, частково є фікцією – як правило ненавмисною, хоча буває і навпаки. Проте, основна трудність – це неможливість за допомогою понять повністю передати те, що нами зазнане (*doświadczone*), та водночас світ понять – це єдиний простір, в якому є доступна експресія досвіду. З цієї ж причини у нараціях хронологія перипетій нашої долі також часто зазнає деформації. В усталених у пам’яті даних досвіду, до яких ми, як-не-як, є міцно прив’язані, знаходиться одне із джерел повторюваності наших помилок,

¹ G. Durand, *Wyobraźnia symboliczna*, Warszawa 1986, s. 54.

² S. Judycki, *Tamże*, s. 24. Аналогічну точку зору знаходимо у Е. Кассієра, який стверджував, що „також самоспостереження, також усе знання про наш внутрішній стан – є набагато більшою мірою, ніж нам це зазвичай здається, обумовлене мовою та в ній передається”. Див.: Е. Cassirer, *Symbol i język*, wybór i przekład B. Andrzejewski, Poznań 2004, s. 27. (С.Ш.)

що має своє відображення у перипетіях нашої долі, які назворот формують наш „викривлений” досвід.

Ми не є також абсолютно чи досконало здоровими людьми, а між тим біологічний чинник відіграє величезну роль у наших реакціях на подразники, що йдуть із середовища. Цей біологічний вимір суспільної історії колись чудово представив З. Куховіч у віднесенні до розвитку та стагнації в галузі культури¹. Без сумніву цей чинник є елементарним — і щораз виразніше присутнім антропологічним контекстом у вигляді *homo patiens* — складником біографії, аналізованій у суб’єктній перспективі.

У біографістиці в широкому розумінні (в усіх її формах) величезну роль відіграє суб’єктивний чинник. Біографія, з очевидних міркувань, не може бути асимптотичним відображенням кожного моменту життя, вона завжди суб’єктивна, і ця селекція відбувається у перспективі свідомо, але також несвідомо преферованих цінностей, оцінок, позицій. Творячи біографію, ми хочемо ретельно відтворити вузлові моменти життя, які, зіставлені поряд, справляють враження безперервного процесу, тоді як він є стрибкоподібним, часом навіть асинхронним записом подій, думок та ідей, які ми цінуємо як істотні для реконструкції цілого життя. Отже, перше фальшування біографії міститься в процесі селекції фактів, які ми хочемо реконструювати. Чергове фальшування міститься у методі нарації, який, за посередництвом мови та письма, будує опис менш чи більш адекватний до виниклих психічних ситуацій і станів. Напевно багато з нас відчули нередукувальну проблему, коли старалися словами виразити багатство власних емоцій чи скороминучих відчуттів. Кожен такий опис, попри наші зусилля, не передає точно ні перебігу подій, ні психічних станів, які тоді мали місце. Мова має також ту властивість, що її граматична та стилістична структура нав’язує певний спосіб розповіді, що також може затемнити мальовану словами картину. Краса мовної стилізації може бути джерелом постійного віддалення від істини. Ще одне фальшування я помічаю в меті, яку ми собі ставимо, конструюючи біографію. Навіть якщо вона не має крайнього вигляду — гагіографічної біографії, то зазвичай є звітом про події, які будують наш позитивний образ. Радше важко зустріти таку (авто)біографію, яка від початку до кінця була б розповіддю про аксіологічно негативно оцінювані події та ідеї. Щось, що популярно називається «вибілюванням», є набагато частішим, ніж розвінчування якоїсь постаті. З цією проблемою мають справу всі історики, які займаються біографістикою, оскільки через якийсь час нагромадження інформації та нотаток про героя біографії ця постать стає щораз ближчою, притягає нас до себе емоційно, волає не тільки про збереження пам’яті про неї, але також

1 Z. Kuchowicz, *O biologiczny wymiar historii*, Warszawa 1985. (С.Ш.)

про захист її доброго імені. Ця **пастка біографічного прийняття** (*adopcji*) деформує, здавалося б, ретельний науковий опис, що дбає про об'єктивізм. Ми мусимо також дати собі звіт, що біографія не є виключно описом – як кожна історична нарація вона є також з'ясуванням і контекстним інтерпретуванням певних подій. Все це, безперечно, є чергові пастки, що стоять перед наратором, оскільки, попри все його зусилля, немає впевненості, що його розуміння ходу чиєїсь біографії є конгеніальне. Справа тим важча, що найчастіше ми не маємо можливості узгодити власну позицію з предметом біографії. Біо-соціо-культурний контекст, який є одночасний з життям біографа, не є ідентичний з контекстом особи, біографію якої ми творимо. Біограф, вочевидь, буде природним чином звертатися до історичного контексту, просторово й часово адекватного з портретованою постаттю, але тут знову входить у гру багатоманітність історичних нарацій, з яких біограф мусить якусь вибрати чи сконструювати. Проблема поглиблюється ще більше, коли ми усвідомимо, що предмет біографії міг почуватися відчуженим з тієї дійсності, і тоді той контекст виявиться цілковито випадковим і формальним. Маючи на увазі численні перешкоди в реконструюванні біографії, ми мусимо визнати, що вона, меншою чи більшою мірою, є конструкцією, яка набуває специфічного, деколи просто дидактичного вигляду, як *Порівняльні життєписи* Плутарха.

Коли ми дивимося на конструювання авто(біографії) у контексті психологічних обумовленостей, то маємо для роздумів щонайменше чотири проблеми, чотири позиції:

- 1) ми не стараємося – або сильніше – не можемо виконати таку самооцінку, яка дасть нам змогу вербалізувати власні помилки та переламати стереотип їх повторювання. І тут не йдеться про вербальне усвідомлення того, що я знаю, що чиню погано, а про подолання цієї безвиході у конкретному діянні, складники якого можуть з'явитися як ланки нашої нарації;
- 2) ми здатні виконати самооцінку, але її результату ми не акцептуємо, бо це руйнує наш внутрішній образ. З необхідності воліємо перебувати в оманливому стереотипі;
- 3) ми здатні виконати влучну самооцінку і можемо акцептувати її немилий для нас образ, але не розпочинаємо ніяких корекційних дій. Ми заблоковані, пригнічені, безсилі, позбавлені віри у можливість що-небудь виправити.
- 4) найбільш крайніми, з моєї перспективи, та тепер щораз поширенішими, також і завдяки психологам, є схвалення та поблажливість до власних обмежень, які раптово та безпідставно трансформуються в наші чесноти. Ми задоволені тим, що є такими, якими є, без мрії про будь-яку трансгресію.

Я тут опускаю патологічні стани типу множинної особистості, оскільки вона нездатна до послідовного поєднання самооцінки з адекватним діянням. Психологи називають також цілий список захисних механізмів, з існування яких ми не даємо собі звіту також тоді, коли реконструюємо власне минуле.

Натомість із соціологічної перспективи варто поглянути на проблему кризь призму різних соціальних типів особистостей, характеристику яких ми знайдемо у Ф. Знанецького. Інших помилок у рамках самопостереження припускати будуть люди добре виховані, люди розваг чи люди праці. Найцікавіший тип – так звані „збоченці” – має найбільше шансів на свідоме звільнення від повторюваності помилок, оскільки він найсильніше насичений креативністю та здібністю до переоцінювання самого себе. Однак, це не змінює факту, що інтроспекція та екстраспекція зберігають свою об’єктивність також щодо (авто)пізнавальної активності цієї групи людей.

Зaledве перелічені у цій роботі чинники, які, на моє переконання, відіграють суттєву роль у біографістиці, становлять вихідний матеріал для ширших методологічних, філософських чи історіографічних аналізів. У науці ми намагаємося так конструювати нарацію, аби оминати рифи хибних інтерпретацій дійсності. Потенціальна помилка, що міститься у нашому сприйнятті зовнішньої та внутрішньої дійсності, у біосоціо-культурних чинниках, в інструментах, які ми використовуємо для пізнання, опису й інтерпретації цієї складної дійсності, повинна бути помічена і, в міру можливості – усунена. А титульне питання: чи ми вчимося на помилках? – це питання риторичне, яке робить потенціальних біографів чутливішими до труднощів, пізнання, розуміння та подолання яких матиме своє відображення у витворах їхньої наукової праці.

Slawomir Szobryn. The Continuity of Errors and the Variability of Fate. Are we Learning about the Mistakes?

The article analyzes the factors that have a significant influence on the truth (in the Aristotelian sense) of a biographical and autobiographical narrative. Restrictions emerging from the possibility of correct “reading” of the phenomena of our inner life and limitations associated with the so-called Experienced judgments are demonstrated. Biography could not avoid bio-socio-cultural conditions, as well as sphere of emotions, whose attributes can largely falsify reality, as well as its interpretation.

Key words: *pedagogy, biography, introspection, extrasection.*

Славомір Штобрин. Постоянство ошибок и изменчивость судеб. Учимся ли мы на ошибках?

В статье анализируются факторы, оказывающие значительное влияние на истинность (в аристотелевском понимании) биографической и автобиографической наррации. Показаны ограничения, вытекающие из возможности правильного «прочтения» феноменов нашей внутренней жизни, и ограничения, связанные с так называемыми опытными суждениями. Биографистика не может обходить био-социо-культурные обусловленности, а также сферу эмоций, атрибуты которых могут в значительной степени фальсифицировать действительность, а также ее интерпретацию.

Ключевые слова: педагогика, биографистика, интроспекция, екстраспекция.

Славомір Штобрин – Доктор габ., професор кафедри педагогіки, Технічно-гуманітарна академія, м. Бельсько-Бяла, Польща.

E-mail: s.sztobryn@wp.eu

Slawomir Sztobryn – Dr. hab., Professor of pedagogy department, University of Bielsko-Biala, Poland (Polish Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsko-Bialej).

E-mail: s.sztobryn@wp.eu